

УДК 821.162.1-3.09:316.4.063.4-054.72(=162.1)(100)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-10>

Лідія ПУЗРАК,
orcid.org/0000-0003-4685-571X
аспірант кафедри польської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) lida.puzdrak@gmail.com

ПРИЧИНИ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ЕМІГРАНТА У ПОЛЬСЬКІЙ СУЧАСНІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дослідження еміграційного дискурсу в умовах глобалізації та міграційних процесів сьогодні є важливою та актуальною задачею у кожній сфері гуманістики. Явище еміграції сьогодні стало важливим чинником формування як національної, так і особистої ідентичності. Відтак, доцільним та актуальним для нас є крізь призму польської еміграційної літератури (як одного з найбільш достовірних джерел фіксації особливостей сучасної еміграції) дослідити процес відокремлення емігранта (процес його маргіналізації) та, відповідно, шляхи збереження «свого» та способи (не)розуміння «чужого».

У статті показано, як молоді особи під час еміграції в процесі соціалізації не завжди асимілюються з групами, в яких вони живуть. Емігранти вивчають певні значення, які спільнота надає тим чи іншим символам, універсаліям, та з певних причин відкидають їх.

Також у дослідженні на основі творів сучасної еміграційної літератури розглянуто й еволюцію образу – від емігранта до маргінала. У статті показано, що культурна ідентифікація емігранта не завжди передбачає процес асиміляції та інтеграції, а часом навпаки – асиміляція передбачає процес відчуження та відторгнення. Також доведено, що емігрант-маргінал ніколи не сумуватиме за своєю батьківщиною – він може мати їх декілька, і кожне нове місце поселення стає батьківщиною для маргінала лише на деякий час. Проте варто зазначити, що маргінал завжди знаходиться десь «поза, на окраїні» усього, що з ним відбувається, адже через власне небажання ніколи не буде перетинати бар'єрів, які перед ним стоять, адже усвідомлює їх непостійність, непотрібність та випадковість. Незалежно від створених відносин, емігрант, наділений маргінальною ідентичністю, ніколи не вступає в них повністю і не приймає їх, адже це свідчитиме про погодження з усіма обмеженнями. Маргінал натомість не приймає жодних обмежень, сам відділяючись від усього, що для нього є чужим, іншим. Тому маргінальна ідентичність завжди залишається мобільною, нестабільною і не повністю усталеною.

Ключові слова: маргіналізація, сучасна польська література, еміграційний дискурс, інтеграція.

Lidiia PUZDRAK,
orcid.org/0000-0003-4685-571X
Postgraduate Student at the Department of Polish Philology
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) lida.puzdrak@gmail.com

REASONS FOR MARGINALIZATION OF EMIGRANTS IN POLISH MODERN EMIGRATION LITERATURE

The study of emigration discourse in the context of globalization and migration processes today is an important and urgent task in every field of humanities. Today, the phenomenon of emigration has become an important factor in the formation of both national and personal identity. Therefore, it is expedient and relevant for us through the prism of Polish emigration literature (as one of the most reliable sources of fixing the features of modern emigration) to explore the process of separation of emigrants (the process of its marginalization) and, accordingly, ways to preserve «native» and ways (not) understanding of «foreign to them».

The article shows how young people during emigration in the process of socialization do not always assimilate with the groups in which they live. Emigrants study certain meanings that the community attaches to certain symbols, universals, and for some reason reject them.

Also, the study on the basis of works of modern emigration literature considers the evolution of the image – from emigrant to marginal. The article shows that the cultural identification of an emigrant does not always involve the process of assimilation and integration, and sometimes vice versa - assimilation involves the process of alienation and rejection. It has also been proven that a marginal emigrant will never miss his homeland – he may have several, and each new settlement becomes a homeland for the marginalized only for a while. However, it should be noted that the marginal is always somewhere «outside» everything that happens to him, because due to his own reluctance he will never cross the barriers in front of him, because he realizes their impermanence, uselessness and chance. Regardless of the established relationship, an emigrant endowed with marginal identity, never enters into them completely and does not accept them, because it will show his agreement with all the restrictions. The marginal, on the other hand, does not accept any restrictions, separating himself from everything that is foreign to him, another. Therefore, marginal identity always remains mobile, unstable and not fully established.

Key words: marginalization, modern Polish literature, emigration discourse, integration.

Постановка проблеми. Тема еміграції є важливим складником сучасного – мобільного та глобалізаційного – світу. Еміграційний дискурс (зокрема поняття адаптації, інтеграції, бікультуралізму) сьогодні є затребуваним у галузі політології, соціології та в дослідженнях інших гуманітарних наук. Проте фіксуємо відсутність публікацій на тему відчуження, маргіналізації сучасного емігранта у сфері як польського, так і українського літературознавства. Відтак вважаємо за потрібне та актуальне дослідити причини маргіналізації сучасного емігранта закордоном на основі збірки репортажів Еви Вінницької «Angole».

Аналіз досліджень. Тема маргіналізації у сучасному світі є предметом студій польських політологів Збігнева Галора, Ришарда Шарфенберга, Ренати Марк-Бельської, соціологів Кшиштофа Фриштацького, Мірослава Каліновського та Івони Невядомської. Проблематикою сучасної міграційної літератури зацікавлені літературознавці Мечислав Домбровський, Євгенія Прокоп-Янец, Йоланта Пастерська, Анна Населовська, Ева Доманська та інші. Ґрунтовним науковим доробком еміграційної літератури є праця польської дослідниці Галіни Філіпович «Polska literatura emigracyjna – próba teorii» (Filipowicz, 1998), де авторка розглядає теоретичні питання еміграційної літератури після 1989 р. Літературознавчих наукових праць на тему маргіналізації емігрантів нам виявити не вдалося, що, відповідно, і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. У нашому дослідженні ставимо собі за мету на основі літературознавчого аналізу репортажів сучасної польської літератури розглянути проблему маргіналізації польських емігрантів у контексті понять «свій-чужий-інший».

Виклад основного матеріалу. Щоб дослідити процес маргіналізації у сучасній польській еміграційній літературі, розглянемо пояснення цієї дефініції у енциклопедії PWN (Електронна енциклопедія PWN):

Маргіналізація – це процес соціального відчуження окремих груп людей через відносно невідповідність їх поведінки з набором соціальних норм, прийнятих даним суспільством; зазвичай це частина культури бідності. Причиною маргіналізації також може бути: зменшення чисельності групи; пауперизація (наприклад, в результаті виникнення ситуації безробіття); деградація (наприклад, внаслідок соціальної патології – наркоманія, зловживання алкоголем); добровільна втеча (наприклад, шляхом здійснення дій і поведінки, які є неприйнятними з етичних, культурних або юридичних причин у певній спільноті).

Стефан Чарновський на позначення осіб, які знаходяться на суспільному марґінесі, використовує поняття «зайві люди» (Czarnowski, 1982: 15). Зигмунт Бауман називає їх «люди-відходи», або ж «люди відхилені» («ludzie odpady», «ludzie odrzuty») (Bauman, 2004: 34).

Марґінал – у широкому розумінні – це людина, спосіб життя та світогляд якої не вписується в межі, прийняті в певному соціумі. Марґіналами часто називають осіб, які вже фактично втратили свої суспільні функції, однак офіційно вважаються їх виконавцями. Марґінал – це людина, яка заперечує цінності своєї культури, країни або стану, але водночас не приєднується до цінностей інших соціальних груп, виявляючись, таким чином, поза класом, культурою чи станом (Мартінова, 2021: 12).

Марґіналізація та просторове виключення мають різні форми залежно від аналізованої соціальної категорії та просторового контексту вони можуть виникати як самостійно, так і спільно. Це:

- марґіналізація та відчуження в плані житлової площі;
- марґіналізація та відчуження в зоні публічного простору;
- марґіналізація та виключення з точки зору просторової мобільності та участі у формуванні середовища.

Перераховані просторові аспекти марґіналізації можуть бути пов'язані між собою за допомогою соціальних контактів і якістю соціальних зв'язків жителів (Abłazewicz-Górnicka, 2013: 236).

Мігрант за зовнішніми обставинами змінює місце проживання, обираючи собі нове, краще місце. Його відхід, однак, не є остаточним – сучасний емігрант завжди може повернутися, щоб знову бути вдома. Зовнішні обставини, що впливають на рішення про переїзд пов'язані насамперед з умовами проживання. Мігрант, за невеликими винятками, завжди представлятиме інший клас (чужий, а отже, і нижчий). Можливе рішення про повернення, перебування або зміну місця проживання залежить від того, чого ще можна досягти, чого вже досягнуто і як успіхи можуть покращити подальше соціальне функціонування. Екзистенційна ситуація мігранта не проста. Він також є і, ймовірно, залишиться чужим на новому місці, і його життя буде відзначене тугою та ностальгією. Минуле, пов'язане з батьківщиною, буде завжди становити своєрідну стигму, що впливає на сприйняття сьогодення (Ciechanowska, 2010: 188).

Збірка репортажів Еви Вінницької «Angole» (Winnicka, 2014) є яскравим прикладом вияву марґіналізації у емігрантів. Усі 34 герої твору

з різних причин покидають рідні землі. Одним вдається максимально пристосуватись до життя закордоном, інші – через певні об'єктивні та суб'єктивні причини – не бажають бути частиною чужого для них світу. Основною причиною відчуження польських емігрантів вважаємо трактування ними західного світу як чужого, іншого світу, який ніколи не буде відкритим та приязним для емігрантів, а також розуміння різності ментальностей польських та англійських громадян: *Zachód to nie jest bajka* (Winnicka, 2014: 10), *Angol zawsze będzie wiedział, że ja to ja, a on to on. Zawsze zostajesz dla nich Polakiem. Dlaczego? Mentalność Angola jest zbudowana w taki sposób, że on nigdy nie jest w stanie powiedzieć, że czegoś nie próbuje, że dla niego coś jest nie tak* (Winnicka, 2014: 10). Додатковими чинниками, що перешкоджають швидкій інтеграції емігрантів є невідповідні погодні умови у Англії, забруднене довколишнє середовище, відмінність у смакових вподобаннях польських та англійських громадян: *Pogoda straszna, ciągle zimno, bez końca te grube ubrania. Ulice brudne, gorsze niż u nas w Stargardzie* (Winnicka, 2014: 122), *Nie potrafię robić zakupów jak Angole, nie wiem, co jest dobre, jak się przyprawia, więc staram się jeść jak w Polsce* (Winnicka, 2014: 122).

Відтак у нашому дослідженні розглянемо причинно-наслідкові зв'язки поняття «маргіналізація», що так чи інакше присутнє у польських емігрантів Великобританії.

• *Маргіналізація та відчуження в плані житлової площі:*

Отримання власного – комфортного та добре облаштованого житла – є одним з основних завдань емігрантів опісля приїзду у нову країну, адже саме дім у емігранта є одним із показників збереження своєї ідентичності. Відсутність свого дому породжує у емігрантів переконання, що вони не є членами «нормального світу», що вони завжди будуть чужими, іншими, не сприйнятими, а значить, і ворожими для суспільства, в якому живуть.

Трактування польських емігрантів як інших, чужих, гірших осіб спостерігаємо під час пошуку ними житла. Зазвичай емігрантам англійські жителі пропонують переповнені, бідні, некомфортні та непристосовані до життя помешкання: *Plakać zachciało mi się... Pokazał mi norę na Hammersmith. Dwa pokoje na tyłach rudery, wejście z ulicy bez korytarza, w środku ciemno... Takie pan z agencji miał wyobrażenie o mieszkaniu w dobrym standardzie dla pary z Warszawy* (Winnicka, 2014: 46), *Ten pierwszy dom to za przeproszeniem barłóg był, ludzie przyjeżdżali, żeby zacząć swoje życie w Anglii. Zawsze było więcej ludzi niż trzeba*

(Winnicka, 2014: 129). Відтак емігранти переживають процес маргіналізації, коли житло їм потрібно ділити з іншими емігрантами (тут важливо: емігрантами не польської національності), або з корінними жителями, коли площа помешкання є надто малою та непристосованою до нормальних умов: *Dziewczynka była zupełnie osowiała i wcale się nie odzywała. Albo z powodu przebywania na emigracji, albo z tego powodu, że mieszkała na ośmiu metrach kwadratowych z mamą i jej nowym panem* (Winnicka, 2014: 76).

До англійської культури емігранти ставляться з повагою, проте з певною дистанцією, вони не бажають творити власний дім з представниками іншої культури, не можуть призвичаїтись до інших, чужих для них звичок англійського побуту: *Trudno mieszkać z obcymi, bo każdy ma jakieś nawyki. Jedni nie sprzątają łazienki, inni nie sprzątają kuchni* (Winnicka, 2014: 129), *Cieszyłem się z poznania nowych obyczajów, ale po roku zapragnąłem mieszkać sam w pokoju* (Winnicka, 2014: 79).

Зазвичай поляки-емігранти стараються проживати цілими родинами разом, в одному будинку, так званому шері, власником якого теж є поляк-емігрант: *Szer to dom dzielony na pokoje. Cały dom kupuje Polak, gdy ma już prawo do kredytu, i podnajmuje pokoje Polakom* (Winnicka, 2014: 141). Таким чином польські емігранти закордоном формують свій дім, не пускаючи у нього осіб іншої національності, та відгороджуються від зовнішнього, чужого їм світу завдяки оманливій присутності свого, польського дому в Англії.

Домом для емігрантів також є костел, адже це місце – де поляк може зустріти і інших емігрантів, розмовляти, молитись та слухати свою мову, якої йому бракує в повсякденному житті. Відтак емігранти закордоном цілеспрямовано шукають та об'єднуються на парафіях у межах римокатолицьких громад не з метою релігійних уподобань чи переконань, але щоб головним чином на території костелу (який є своєрідним символом Польщі закордоном) відчуті себе вдома: *Tam, gdzie kościół, tam Polak w równowadze. Gdzie kościoła nie ma – Polak rozpije się i upadnie. Chyba że znajdzie obcokrajową żonę i spróbuje się wcisnąć w inną kulturę* (Winnicka, 2014: 144). Римокатолицький костел також забезпечує емігрантам почуття солідарності, тому закордоном туди приходять навіть ті поляки, які вдома ніколи не були його учасниками: *Spotykałem oczywiście osoby, które nie chodziły w Polsce do kościoła, ale tutaj potrzebowały poczucia tożsamości i solidarności, więc do kościoła przyszły lub po latach niechodzenia powróciły* (Winnicka, 2014: 155).

• *Маргіналізація та відчуження в зоні публічного простору:*

Польських емігрантів дивує звичка англійців вживати алкоголь вечером у четвер опісля роботи, оскільки ментальності поляка не притаманне вживання алкоголю та хизування своїм похміллям : *W czwartki wieczorem koledzy z agencji obowiązkowo szli się ześwinić. Miałam wrażenie, że tylko po to, żeby w piątek przyjść do pracy i oznajmić kolegom, że mają kaca giganta* (Winnicka, 2014: 46).

Емігранти переживають процес відчуження, коли їм не надають відповідного медичного забезпечення у порівнянні з англійськими жителями: *Anglik przede mną umawia się gładko na wizytę z lekarzem pierwszego kontaktu. Kiedy odezwałam się ja, powiedziano mi, że mogę przyjść w przyszłym tygodniu* (Winnicka, 2014: 60), *Lekarz w przychodni angielskiej był trudno dostępny dla społeczności imigranckiej* (Winnicka, 2014: 143).

Маргіналізацію спостерігаємо у молодих матерів-емігранток, які без знання англійської мови знаходяться у спільному з англійцями публічному просторі. У таких випадках жінки через неможливість спілкуватись в одній системі мови соромляться та усілякими способами уникають розмови: *Małe dzieci dogadują się bez względu na kraj pochodzenia. Ale kiedy do polskiej mamy podchodzi rodzic zagraniczny i pyta sympatycznie: «Co za niespodzianka, że dziś nie pada, prawda?», mama się kuli i ucieka* (Winnicka, 2014: 60).

• *Маргіналізація та виключення з точки зору просторової мобільності та участі у формуванні середовища:*

Посиленню процесу маргіналізації у польських емігрантів є пасивна агресія збоку англійських жителів. Англійці не дають емігрантам серйозних завдань на роботі, не довіряють полякам у побутових ситуаціях, не знайомляться з емігрантами на офіційних чи неофіційних зустрічах: *Tylko że ten Angol nigdy nie pracował z obcokrajowcem... i zaczął mnie zwalczać metodą passive aggressive. Metoda z grubsza polegała na tym, że Angol nie dawał mi żadnych obowiązków, a ja czułam, że on nie chce mieć ze mną nic wspólnego* (Winnicka, 2014: 47), *Brak wsparcia był tu na porządku dziennym* (Winnicka, 2014: 47), *Dostałam do podpisania umowę o pracę i pomyślałam, że traktują mnie jak człowieka. Przesadziłam* (Winnicka, 2014: 56).

Емігрант поступово стає маргіналом, переживає період розчарувань та депресії, коли через ряд певних причин йому не вдається бачитись та спілкуватись зі своїми рідними та близькими: *Znowu*

placzę. Raz w roku widuję siostrę. Z mamą rozmawiam przez Skype'a... W przyszłym miesiącu skończą mi się leki antydepresyjne (Winnicka, 2014: 62). У новій країні поселення емігранти потерпають від самотності, їм практично не вдається створювати нові сім'ї з іноземцями: *Wielu Polaków cierpi na samotność. Związki krajowe się rozpadają, nowe są nietrwale* (Winnicka, 2014: 82).

Асиміляція для емігрантів є процесом, який передбачає прийняття усіх негативних якостей англійців – нещирості, зарозумілості та невміння висловлювати свої думки: *No więc ja już uczestniczę w tej kulturze. Gram w to: brak szczerości, arogancję, półśłówka uznaję za swoje. Można to nazywać skuteczną asymilacją* (Winnicka, 2014: 53). Деякі емігранти жаліють про свій виїзд закордон, проте розуміють, що не зможуть повернутись додому, адже завжди будуть чужими/іншими як в країні поселення, так і вдома, вони завжди знаходяться у проміжній фазі, десь «поміж» старим та новим життям. Асиміляція для маргіналів є неправдива, несправжня, адже, на їхню думку, вона потребує неможливих надзусиль у стараннях бути «своїм» серед людей, які їх [маргіналів] постійно пригнічують, морально знищують. Емігранти ніколи до кінця не зможуть бути тими, хто домінує, адже звикли до почуття домінації над ними: *Dlatego ja od razu mówię, że nie wierzę w asymilację. Jakim cudem człowiek wydrenowany w fabryce ma pójść na lekcję angielskiego? Może się zmusić przez tydzień, góra dwa. Potem się nie zmusi* (Winnicka, 2014: 140).

Емігранти зазвичай застерігають своїх земляків не очікувати від переїзду великих перспектив чи покращення умов існування, вважають, що у новій країні життя є гіршим, важчим, ніж перебування вдома: *P.S. Czy mogę się zwrócić do Polaków? Jeśli w Polsce nie układa się z pracą i rodziną, w innym kraju ułożą się znacznie gorzej. Bardzo dziękuję* (Winnicka, 2014: 68).

Поляки закордоном почувають себе меншовартісними людьми, тому зазвичай радіють від того, що отримують малу зарплатню за понаднормову роботу, стійко потерпають від несправедливості та важких умов існування: *Nie mieszkało tu jeszcze tak wielu Polaków, a ci, którzy mieszkali, cieszyli się opinią ciężko pracujących, w dodatku z zaciśniętymi zębami* (Winnicka, 2014: 69). Емігранти не можуть погодитись з типовим для англійців життям, яке для поляків є нецікавим, поверховим, нудним: *Ich styl życia wpisuje się doskonale w główny nurt miasta. Duży telewizor, dwa piwa, ciepła kanapa* (Winnicka, 2014: 108).

Отже, процес маргіналізації поляки-емігранти переживають здебільшого від нерозуміння чужої, англійської ментальності, неможливості доброго заробітку, від незнання мови та власних прав закордоном. Ці причини стають ключовими у виключенні емігрантів із «нормального» світу через їхню чужість/іншість: *Bardzo często Polacy, którzy zatrudniani są przez agencje, pracują za dużo za zbyt niskie pensje, nie interesują się niczym, są jak z Emigrantów Mrożka, bywa, że szczęka opada, gdy się patrzy na to podobieństwo. Nie znają języka ani swoich praw. Mają długi w Polsce i są zdesperowani. Dostają osiemset funtów miesięcznie, a okazuje się, że pięćset wysyłają do domu, bo kredyty, bo córka w szkole* (Winnicka, 2014: 136).

Висновки. Усі емігранти, які переживають процес маргіналізації, передбачають одну мету – через складні умови проживання якнайшвидше повернення додому: *Wyjedziemy stąd, to pewne* (Winnicka, 2014: 108). Інколи емігранти-маргінали повністю розчаровуються еміграцією, стають самотніми, замкненими, озлобленими і, як наслідок, психічно нездоровими таки повертаються додому на лікування: *Był rozczarowany emigracją. I krajem, i ludźmi. Zdiagnozowali u niego stwardnienie rozsiane i wyjechał się leczyć do Polski*

(Winnicka, 2014: 144), *Zgłosiłam się do lekarza psychiatry, który zalecił leczenie zachowawcze, a potem instytucjonalne. Leczenie emigracji trwało pół roku* (Winnicka, 2014: 144).

Ті емігранти, які все ж залишаються у країні поселення, живуть там здебільшого не для матеріального зиску, а з власної впертості та почуття витривалості: *My tutaj, przez zaciętość, walkę, będziemy górą* (Winnicka, 2014: 146). Деякі з них не виключають думок про майбутнє самогубство як найкраще рішення усіх проблем: *...prędzej pomyślę, że samobójstwo może być rozwiązaniem problemów i w moim życiu* (Winnicka, 2014: 157). Емігранти усілякими способами стараються відмежуватись від інших мешканців – винаймають спільне помешкання, працюють та спілкуються лише з такими ж поляками-емігрантами, як вони самі. Як наслідок, емігранти-маргінали творять свою, іншу (третю) культуру, яка вже не є польською та ніколи не буде англійською: *Polacy trzymają się tylko z Polakami. Pracują w fabrykach, w których nie pracują Angole* (Winnicka, 2014: 107), *W dzielnicach angielskich Polaków oficjalnie nie ma. Nie istnieją* (Winnicka, 2014: 109), *W Londynie znalazłem się w miłym środowisku polskich emigrantów* (Winnicka, 2014: 147).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Універсальна електронна енциклопедія PWN. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/marginalizacja;3937739.html>.
2. Мартинова С. П. Феномен маргінезу як чинник трансформації сучасних форм у культуротворчому бутті: автор. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. / С. П. Мартинова. Київ, 2021. 16 с.
3. Abłażewicz-Górnicka U. Marginalizacja i wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej. *Pogranicze. Studia Społeczne*, T. XXII. 2013. S. 231-242.
4. Bauman Z. *Życie na przemiał*. Wydawnictwo Literackie. Kraków, 2004.
5. Ciecchanowska A. Opisując nomadę... *Kultura Współczesna* 2 (64). Warszawa, 2010. S. 186-196.
6. Czarnowski S. Ludzie zbędni w służbie przemocy. *Wybór Pism Socjologicznych, Książka i Wiedza*. Warszawa, 1982.
7. Filipowicz H. Polska literatura emigracyjna – próba teorii. *Teksty Drugie*, 1998. № 3. S. 43-62.
8. Winnicka E. *Angole*. Wydawnictwo Czarne. Wołowiec, 2014.

REFERENCES

1. Universal'na elektronna encyklopedija PWN [Universal electronic encyclopedia PWN]. Internet links: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/marginalizacja;3937739.html> [in Polish].
2. Martynova S. P. Fenomen marginezu jak chynnyk transformacij suchasnyh form u kul'turotvorchomu butti [The phenomenon of margin as a factor in the transformation of modern forms in cultural life]: avtor. dys. ... kand. kul'turologiji: 26.00.01. / S. P. Martynova. Kyjiv, 2021. 16 p. [in Ukrainian].
3. Abłażewicz-Górnicka U. Marginalizacja i wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej [Marginalization and social exclusion in urban space]. *Pogranicze. Studia Społeczne – Borderland. Social Studies*, T. XXII, 2013. P. 231-242 [in Polish].
4. Bauman Z. *Życie na przemiał* [Grind life]. *Wydawnictwo Literackie – Literary Publishing House*. Kraków, 2004 [in Polish].
5. Ciecchanowska A. Opisując nomadę... [Describing the nomad...]. *Kultura Współczesna* 2 (64) – *Contemporary Culture* 2 (64). Warszawa, 2010. P. 186-196 [in Polish].
6. Czarnowski S. Ludzie zbędni w służbie przemocy [People redundant in the service of violence]. *Wybór Pism Socjologicznych, Książka i Wiedza – Selection of Sociological Writings, Books and Knowledge*. Warszawa, 1982 [in Polish].
7. Filipowicz H. Polska literatura emigracyjna – próba teorii [Polish emigrant literature is an attempt of theory]. *Teksty Drugie – Second Texts*, 1998. № 3. P. 43-62. [in Polish].
8. Winnicka E. *Angole* [Angole]. *Wydawnictwo Czarne – Czarne Publishing House*. Wołowiec, 2014. [in Polish].